
УДК 81.27'246.2

Світлана Соколова

м. Київ

ОСНОВНІ ТИПИ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ КИЯН (ЗА ДАНИМИ АНКЕТУВАННЯ)

У статті схарактеризовано типи мовної поведінки сучасних мешканців Києва на тлі мовної ситуації в місті з урахуванням її динаміки. Реальні типи мовної поведінки киян зумовлені передусім їхньою мовною компетенцією (координативний чи субординативний тип двомовності) та умовами спілкування, які не завжди відповідають власним мовним перевагам мовців і спонукають до пристосування. Толерантне ставлення як до двомовності, так і до представників іншого типу мовлення відкриває перспективи для моделювання майбутньої мовної ситуації в столиці відповідно до обраної концепції розвитку.

Ключові слова: *двомовність, комунікативна ситуація, дифузний білінгвізм, українська мова, російська мова, тип мовної поведінки, мовна компетенція.*

Велике місто як об'єкт дослідження приваблює фахівців різних галузей — географії, економіки, історії, соціології, демографії, археології та інших. У багатьох країнах світу, зокрема слов'янських, вивчають мову міста, однак в українському мовознавстві багато питань розглянуто лише в загальнотеоретичному [24], а не в прикладному аспекті, із застосуванням відповідних методів. Щоправда, останнім часом з'явилася низка праць, присвячених вивченню мовного побуту певних міст і регіонів України [1; 9; 10; 14; 16; 22], але загалом проблема дослідження мови українського міста в усіх її проявах перебуває в стадії початкового опрацювання.

Мовна ситуація у столиці незалежної України, з одного боку, відображає мовні проблеми, притаманні країні загалом, а з іншого — має особливості, зумовлені власне столичним статусом міста, в якому відбуваються активні

© С.О. СОКОЛОВА, 2013

міграційні процеси, зокрема поповнення населення вихідцями з різних регіонів України і населених пунктів різної величини і з різними мовними ситуаціями, власною історією міста тощо. «Упродовж усієї багатотисячолітньої історії міст їх вирізняла мовна розмаїтість», — зауважує В'яч. Вс. Іванов [11: 106], тож якщо не визначальними, то дуже важливими для розуміння сучасної мовної ситуації столиці є дані про зміну національного складу міста від кінця XIX століття й дотепер.

Результати порівняння даних переписів населення різних років (табл. 1) свідчать про неоднорідність і змінність національного складу Києва з кінця XIX до початку XXI століття.

Щоправда, в переписі 1897 р. врахований лише показник «рідна мова», за яким і встановлювали національну належність респондента. На початку XX століття українці становили менше чверті населення Києва (тоді як у навколишньому регіоні вони складали абсолютну більшість), понад половина було росіян, понад 12 % євреїв, близько 7 % — поляків, отже, київське середовище сформувалося як переважно російськомовне ще в кінці XIX — на початку XX століть. Стрімке зростання міста внаслідок розвитку промислового виробництва спричинило приплив робочої сили передусім з навколишніх регіонів, і кількість українців наприкінці 30-х рр. зросла, сягнувши за 50 %

Таблиця 1. Динаміка національного складу населення м. Києва за даними переписів населення¹

Нац. Рік перепису	1897 ²	1926	1939	1959	1970	1989 ³	2001
українці	55,1 22,24 %	216,5 42,28 %	450,6 53,22%	663,9 60,12%	1056,9 64,76%	1863,1 72,43%	2110,8 82,23%
росіяни	134,3 54,22 %	125,5 24,51 %	139,5 16,48%	254,3 23,03%	373,6 22,89%	534,8 20,79%	337,3 13,14%
євреї	29,9 12,07 %	140,3 27,40 %	224,2 26,48%	153,5 13,90%	152,0 9,31%	100,3 3,90 %	18,0 0,70 %
поляки	16,6 6,70 %	13,7 2,68 %	11,8 1,39 %	8,5 0,77 %	9,7 0,59 %	10,4 0,40 %	6,9 0,27 %
інші	11,8 4,76 %	16,1 3,13 %	20,6 2,43 %	24,1 3,81 %	39,7 2,43 %	63,6 2,47 %	94,0 3,66 %
загалом	247,7	512,1	846,7	1104,3	1631,9	2572,2	2567,0

¹ Аналогічні дані, але з іншою метою і в дещо іншому форматі наводить В.О. Романцов [21].

² Абсолютні показники з даних переписів 1897 [18], 1926 [5], 1939 [6], 1959 [12], 1970 [13] та 2001 [7] рр. у тисячах округлено до десятих долей, і за цими даними підраховано відсотки.

³ Пораховано за даними, наведеними як порівняння у матеріалах перепису 2001 р.

населення. Абсолютна кількість росіян також збільшилася, але їхня частка впала до менш ніж 17 %. Що стосується єврейського населення, то помітну розбіжність показників 1897 і 1939 рр. можна пояснити різними підходами, застосованими до опитування (показники «рідна мова» і «національність» можуть не збігатися).

У післявоєнні роки як абсолютна, так і відносна кількість українців у Києві збільшувалася, досягнувши в 2001 р. 82,23 %, а зменшення чисельності єврейського населення після війни майже на третину зумовлене передусім сумнозвісними подіями, пов'язаними з окупацією. Абсолютна кількість росіян до 1989 р. також збільшувалася, втрачаючи відсоткову частку в загальному складі населення. Зменшення показника кількості росіян у 2001 р. порівняно з 1989 р. зумовлено насамперед зростанням національної свідомості українців після здобуття Україною незалежності (пункт «національність» зник з офіційних документів, і його заповнення стало залежати лише від свідомого вибору громадянина). З 1959 р. повільно, а між 1989 і 2001 рр. — істотно зменшилася кількість євреїв у зв'язку з активною еміграцією. Отже, за даними перепису 2001 р. Київ залишався багатонаціональним містом, в якому мешкали представники понад 130 національностей і народностей, але з явним переважанням українців. Однією з найважливіших мовних характеристик Києва і сьогодні є його реальна двомовність на тлі загальних глобалізаційних процесів, які відбуваються у світі.

У багатонаціональній державі матеріали загальнонаціональних переписів населення та великомасштабні соціологічні опитування дають змогу побачити загальну картину функціонування мов на певній території, залежність мовних уподобань від національності, віку, статі, рівня освіти та деяких інших соціальних параметрів, проте вони не можуть допомогти описати конкретні типи мовної поведінки людей, зокрема пояснити вибір ними мови спілкування в конкретній ситуації, і визначити ступінь поширеності цих типів. Саме для реалізації такої мети у відділі соціолінгвістики Інституту української мови НАН України розроблено анкету, в якій, крім паспортної частини та питань, за якими можна отримати узагальнену мовну характеристику респондента, запропоновано схарактеризувати свою поведінку в деяких ситуаціях спілкування та подати власні коментарі до мовної ситуації у м. Києві. У цій анкеті запропоновано дати відповідь на такі питання:

1. *Місце анкетування*⁴: столиця, область (вказати, яка саме), обласний центр, невелике місто, СМТ, селище, мале село.

2. *Рік народження*.

3. *Стать*: чоловіча, жіноча.

4. *Місце постійного мешкання*: столиця, область (вказати, яка саме), обласний центр, невелике місто, СМТ, селище, мале село.

5. *Місце народження*.

---

⁴ Тут і далі після двокрапки подано варіанти відповіді.

6. *Місце, де провели дитинство* (передбачено, що можна дати кілька варіантів відповіді: а — дошкільні роки, б — шкільні роки): столиця, область (вказати, яка саме), обласний центр, невелике місто, СМТ, селище, мале село.

7. *Освіта*: незакінчена середня, середня, середня спеціальна, незакінчена вища, вища, маю науковий ступінь; *для середньої спеціальної, незакінченої вищої та вищої освіти*: філологічна, суспільні науки, економічна, природнича, технічна.

8. *Рідна мова*: українська, російська, інша (вказати, яка саме).

9. *Рідна мова батьків* (окремо матері і батька): українська, російська, інша (вказати, яка саме).

10. *Володіння мовами*⁵ (українська, російська, інші — вказати, які саме): вільно; читаю, пишу, розмовляю; читаю, пишу; читаю, розмовляю; розмовляю суржиком; розумію, але не розмовляю.

11. *Мова спілкування у родині* (з батьком, матір'ю, дружиною / чоловіком, дітьми, іншими родичами): українська, російська, обидві, суржик, інша (яка саме).

12. *Мова освіти* (дошкільний заклад, середня школа, середня спеціальна освіта, вищий навчальний заклад): українська, російська, обидві, інша (яка саме).

13. *Мова усного спілкування на роботі* (з колегами, з начальником, з відвідувачами): українська (тільки / переважно); російська (тільки / переважно); залежно від ситуації.

14. *Мова письмового професійного спілкування* (ведення документації, інші види письмового спілкування): українська (тільки / переважно); російська (тільки / переважно); залежно від ситуації.

15. *Якою мовою Ви спілкуєтеся, відвідуючи офіційні державні установи / магазин / поліклініку*: українською (тільки / переважно); російською (тільки / переважно); залежно від ситуації.

16. *Якою мовою Вам комфортніше спілкуватися*: українською, російською, однаково зручно, іншою мовою (вказати, якою саме).

17. *Чи в усіх ситуаціях Ви розмовляєте однією мовою*: так, тільки українською; так, тільки російською; можу переходити з однієї мови на іншу.

18. *Якщо послуговується двома мовами, перехід зумовлений*: ситуацією спілкування, мовою співрозмовника, іншими причинами (вказати), важко сказати; переходити на іншу мову складно, переходити легко.

19. *Чи припускаєтесь Ви мовних помилок, коли переходите з однієї мови на іншу*: ніколи, коли у розмові беруть участь кілька людей і доводиться паралельно розмовляти різними мовами, рідко, час від часу, постійно, я не звертаю на це уваги.

⁵ Там, де необхідно обрати варіанти відповіді на кілька питань (питання 10–15), матеріал подано у табличному форматі для того, щоб інформант міг поставити необхідну позначку у відповідній клітинці.

20. *Чи буваєте Ви за кордоном*: буваю часто, буваю рідко, не буваю.

21. *Чи спілкуєтесь Ви з колегами за кордоном*: так, часто, рідко, не спілкуюся.

22. *Якщо спілкуєтесь, то якою мовою*: англійською, українською, російською, іншою іноземною (вказати), завжди потребую послуг перекладача.

23. *Чи відчуваєте Ви брак знання іноземних мов*: так, часто, рідко, не відчуваю.

24. *Чи допомагає Вам у професійному спілкуванні знання російської мови*: так, часто, рідко, не допомагає.

25. *Чи допомагає Вам у професійному спілкуванні знання української мови*: так, часто, рідко, не допомагає.

26. *Якою мовою Вам зручніше слухати радіо, дивитися телепередачі*: українською, російською, мені байдуже.

27. *Який спосіб адаптації неукраїнських фільмів та телепередач для Вас найкомфортніший*⁶ (а — створених іншими мовами, крім російської; б — створених російською мовою за радянських часів; в — нових російських): якісне дублювання, переклад диктора, субтитри, мені байдуже, не треба адаптувати зовсім.

28. *Як Ви ставитеся до вивісок і вуличних оголошень* (виконаних: а — тільки українською мовою; б — із залученням брендів назв іншими мовами, зокрема російською; в — тільки іншими мовами, крім української, зокрема російською): позитивно, негативно, мені байдуже.

29. *Якою мовою Вам зручно читати* (а — художню літературу, б — пресу, в — фахову літературу): тільки українською, тільки російською, українською та російською, іншою мовою.

30. *Якою мовою Вам доводиться читати* (а — художню літературу, б — пресу, в — фахову літературу): тільки українською, тільки російською, українською та російською, іншою мовою.

31. *Чи хотіли б Ви вдосконалити свої навички володіння* (а — українською мовою, б — російською мовою, в — іноземними мовами): так, охоче; мені це не потрібно; не маю на це часу; інше.

32. *Ви б хотіли, щоб Ваші діти спілкувалися*: тільки українською мовою, тільки російською мовою, українською та російською мовами, іншою мовою (якою саме), володіли іноземними мовами.

33. Ваші коментарі до мовної ситуації у м. Києві.

Методику опрацювання отриманих даних попередньо апробовано на невеликій кількості матеріалу (близько 120 анкет) [22]. Наразі збирання матеріалу ще триває, зараз подаємо деякі попередні результати. На основі аналізу паспортної частини анкети інформантів розподілено на чотири вікові групи (17–23 роки, 24–35 років, 36–50 років, старші 50 років) та групи за освітою. Дані про розподіл опитаних, які належать до різних вікових груп, за рідною мовою подано в табл. 2.

---

⁶ Формат питань 27–31 в анкеті передбачає окрему відповідь на кожен варіант питання.

Розподіл наших респондентів за рідною мовою дещо відрізняється від даних статистики за Києвом, проте наближається до середніх показників у країні загалом. Найвищий відсоток тих, хто визнав рідною мовою українську, серед молоді до 24–35 років (68 %), найнижчий — серед осіб середнього віку (36–50 років — 53,13 %), які найчастіше обирали подвійну мовну ідентифікацію (10,94 %). Російську мову назвали рідною найчастіше респонденти, старші 50 років (37,93 %), найрідше — молодь 24–35 років (24,0 %), найчіткіше мовна ідентичність визначена у найстаршій і наймолодшій вікових групах. Ці дані є попередніми, які потребують перевірки на ширшому фактичному матеріалі.

Далі схарактеризовані типи мовної поведінки за власною оцінкою мовців (188 осіб віком від 17 до 75 років), що мешкали на момент опитування в м. Києві. Термін «мовна поведінка» досить широко вживаний в українській соціолінгвістиці для характеристики закономірностей вибору комунікантом мови (мов) спілкування в умовах бі- або полілінгвальної спільноти [2; 3; 15]. У російськомовній науковій літературі йому переважно відповідає поняття «языковое поведение» [4], але трапляється також і «речевое поведение» [25], проте останній термін частіше пов'язують із поняттями комунікативної стратегії та комунікативної поведінки [8; 17; 19; 20], під якою розуміють вербальну та супровідну невербальну «поведінку особистості в процесі спілкування, регульовану нормами і традиціями спілкування цього соціуму» [19: 23].

Таблиця 2. Розподіл респондентів різних вікових груп за рідною мовою

Рідна мова	Вікові групи опитаних (роки)				Загалом	Перепис 2001 ⁷	
	17–23 ⁸	24–35	36–50	Понад 50		Київ, %	Україна, %
українська	29	34	34	18	115	72,1	67,5
	64,44	68	53,13	62,07	61,17		
російська	15	12	22	11	60	25,3	29,6
	33,33	24	34,38	37,93	31,91		
українська та російська	1	4	7	—	12	—	—
	2,22	8,0	10,94	—	6,38		
без відповіді	—	—	1	—	1	—	—
загалом	45	50	64	29	188	97,4	79,1
	23,94	26,60	34,04	15,43	100		

⁷ Загальна кількість відповідей менша 100 %, оскільки у перепису враховані також інші рідні мови.

⁸ У таблиці у верхньому рядку наведені абсолютні показники, у нижньому — відсотки щодо загальної кількості в групі.

Половина респондентів провели дитинство і закінчили середню школу в Києві, решта приїхали до нього в дорослому віці. Тому респондентів розподілено також за місцем, де вони провели дитинство та шкільні роки, тобто той період, коли власне формувалася їхня мовна свідомість. До регіонів, схарактеризованих у нашій попередній публікації (групи 1–5) [22], додано м. Київ (група 6) та місцевості поза межами України (група 7) — табл. 3.

Значно менша порівняно з Києвом (50 %) та центральним регіоном, до якого зараховано й Київську область (18,62 %), частка вихідців з інших регіонів в опрацьованому матеріалі не дає змоги подати диференційований аналіз матеріалу за цією ознакою; дані поки що не диференційовані також за ознаками «вікова група» та «освіта». Відповіді респондентів на решту запитань анкети, які стосуються їхніх мовних переваг у різних ситуаціях спілкування, дають змогу порівняти відповіді на прямі запитання (суб'єктивна оцінка власного мовлення) з об'єктивнішими (отриманими через непрямі запитання) й точніше визначити типи мовної поведінки.

Таблиця 3. Розподіл респондентів за регіоном, де вони провели дитинство (шкільні роки)

Регіон	Дві мови вільно			Переважно українськомовні				Переважно російськомовні				Разом
	I	II	Разом	III	V	VII	Разом	IV	VIII	IX	Разом	
1. Центр	26	1	27	5	1	1	7	1	—	—	1	35
% ⁹			77,14				20,0				2,86	18,62 ¹⁰
2. Захід	12	—	12	7	—	—	7	1	—	—	1	20
% ⁹			60									10,64 ¹⁰
3. Схід	6	—	6	—	—	1	1	3	—	—	3	10
% ⁹			60				10,0					5,32 ¹⁰
4. Північ	11	—	11	4	—	1	5	1	—	—	1	17
% ⁹			64,72				29,41				5,88	9,04 ¹⁰
5. Південь	5	—	5	1	—	—	1	1	—	—	1	7
% ⁹			71,43									3,72 ¹⁰
6. Київ	74	1	75	1	1	1	3	9	6	1	16	94
% ⁹			79,79				3,19				17,02	50 ¹⁰
7. Поза Україною	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	4	4
% ⁹											100	2,13 ¹⁰
Загалом	134	2	136	18	2	4	24	19	6	3	28	188
			72,34 ¹⁰				12,77 ¹⁰				14,89 ¹⁰	100%

⁹ Відсоток серед вихідців з регіону.

¹⁰ Відсоток щодо загальної кількості респондентів.

Як основну класифікаційну ознаку обрано оцінку респондентами свого рівня володіння мовами, а також використання *суржик*у як не-кодифікованого різновиду розмовного мовлення, який виникає внаслідок взаємодії мов. Зважаючи на неоднозначність наукового розуміння самого поняття *суржик*у [23], свідомо спираємося на самооцінку інформантів.

Згідно з запропонованими варіантами відповідей сформовано 10 теоретично можливих груп, з яких після опрацювання масиву матеріалу (409 анкет, з яких 247 зібрано в Києві і 162 — у Київській області) реальними виявилися 9, причому виокремлення однієї групи (вільне володіння лише українською мовою із використанням *суржик*у) можливе лише на основі аналізу матеріалу, зібраного за межами Києва [22]:

- Вільне володіння українською та російською мовами (відповідь — «вільно — українська, російська» — I¹¹).
- Вільне володіння українською та російською мовами з використанням *суржик*у (додаткова відповідь — «розмовляю *суржик*ом») — II.
- Вільне володіння українською мовою та російська мова як друга (відповідь щодо російської мови — «читаю, пишу, розмовляю») — III.
- Вільне володіння російською мовою та українська мова як друга (відповідь щодо української мови — «читаю, пишу, розмовляю») — IV.
- Вільне володіння українською мовою, російська мова як друга з використанням *суржик*у (додаткова відповідь — «розмовляю *суржик*ом») — V.
- Вільне володіння українською мовою з використанням *суржик*у (відповідь — «українська мова — вільно», додаткова відповідь — «розмовляю *суржик*ом») — VI¹².
- Вільне володіння лише українською мовою (VII).
- Вільне володіння російською мовою з використанням *суржик*у (VIII).
- Вільне володіння лише російською мовою (IX).

1. Найбільше виявилось респондентів, які самі оцінюють себе як таких, що **вільно володіють і українською, і російською мовами** (136 осіб, або 72,34 % від опрацьованих 188 анкет), проте їхня реальна мовна характеристика неоднорідна, оскільки менше половини представників цієї спільноти (44,85 %) зазначили (табл. 4), що їм однаково *комфортно спілкуватися* обома мовами, а решта приблизно рівною мірою віддають перевагу одній з мов (27,21 % — українській, 27,94 % — російській), тобто білінгвізм в них не є гармонійним.

Порівняння відповідей інформантів тієї групи, що провели дитячі і юнацькі роки в Києві (75 анкет, або 79,79 % усіх киян за походженням і 55,15 % представників рівномірно — за власним визначенням —

¹¹ У таблиці 3 номери груп мовців подані у рядку заголовка римськими цифрами.

¹² Ця група представлена лише в матеріалі, зібраному за межами Києва.

двомовних), з відповідями вихідців з інших регіонів, зокрема центрального (27 анкет), до якого зараховано й Київську область, свідчить про те саме, зокрема це стосується *визначення рідної мови* (50 % киян за походженням у цій групі мовців називають рідною українську мову, 37 % — російську і 10,81 % — обидві мови, серед вихідців з центрального регіону це відповідно 88,46 %, 11,54 % і 0 %).

Серед киян за походженням половина респондентів *комфортно спілкується* обома мовами, 17,57 % — українською і 32,43 % — російською, серед вихідців з центрального регіону — 30,77 % обома мовами, 57,69 % — українською і 11,54 % — російською. Загальні дані щодо групи з вільним володінням двома мовами є середніми, а за показником «рідна мова» відповідають даним соціологічних досліджень щодо Києва загалом.

У *родинному спілкуванні* дві мови застосовують 37,50 % (45,94 % киян за походженням і лише 7,69 % вихідців з регіону), тільки українську — 33,82 % (серед них лише 18,92 % киян за походженням і 76,92 % вихідців з регіону), зокрема суржик — 2,99 %, тільки російську — 23,53 % (35,14 % киян за походженням і лише 11,53 вихідців з регіону), п'ятеро (3,68 %) використовують суржик як додатковий засіб спілкування з родичами.

Отже, у близько половини киян за походженням, які стверджують, що вільно володіють обома мовами, білінгвізм насправді наближається до гармонійного, оскільки вони застосовують обидві мови в родинному спілкуванні та комфортно спілкуються ними; серед вихідців з регіону таких осіб лише близько третини, причому на родинне спілкування білінгвізм майже не поширюється, залишаючись субординативним на

Таблиця 4. Розподіл відповідей респондентів з вільним володінням обома мовами на питання про рідну мову та мову комфортного спілкування

Питання анкети	Відповідь	Група I, Київ, % ¹³	Група I, центральный регіон, %	Дві мови вільно ¹⁴ , %
Рідна мова	Українська	50,0	88,46	63,24
	Російська	37,83	11,54	28,68
	Обидві	10,81	—	7,35
Мова комфортного спілкування	Українська	17,57	57,69	27,21
	Російська	32,43	11,54	27,94
	Обидві	50,0	30,77	44,85
Загалом інформантів		74	26	136

¹³ Тут і далі, якщо загальна сума відповідей менше 100 %, то решта респондентів залишили питання без відповіді.

¹⁴ У цій колонці вказані підсумкові дані щодо груп I і II.

користь української мови. Натомість понад третина киян за походженням з цієї групи мовців віддають перевагу російській мові в родинному спілкуванні, вона ж залишається в них мовою комфорту, тож їхній білінгвізм субординативний з домінуванням російської мови. Загалом 68,38 % респондентів цієї групи зазначили, що їм легко за потреби переходити з однієї мови на іншу, і лише 5,15 % — що складно (решта не відповіли на це питання).

Такий розподіл мовців усередині групи позначається й на їхньому виборі мови *позародинного спілкування*, зокрема *професійного* (табл. 5). Впровадження української мови у зв'язку з набуттям нею статусу державної *в офіційну сферу* зумовило досить низький показник вживання винятково російської мови *у письмовому вигляді* (7,35 %), ще менший у вихідців з регіону (3,85 %), відповідно невелика кількість респондентів вказує на зручність сприйняття фахової літератури саме російською мовою (8,82 %). Інформанти досить легко читають *фахову літературу* (52,21 %) і *пишуть* (30,15 %) на роботі обома мовами, проте, киян за походженням це стосується більшою мірою, ніж вихідців з регіону.

Найвищий відсоток письмового професійного спілкування українською мовою у вихідців з регіону (80,77 %), він у них навіть вищий за показник мови комфортного спілкування (57,69 %). Ймовірно, мова професійного спілкування, передусім письмового, зумовлена більшою мірою мовним режимом в установі та галузі загалом, ніж власними вподобаннями мовця, тому частина тих двомовних, хто в побуті надає перевагу російській мові, пише на роботі українською, на загал це становить 62,5 %. Щодо *усного виробничого спілкування*, то тут більшою мірою зберігаються власні мовні преференції, зокрема досить високий відсоток тих, хто розмовляє винятково українською, серед вихідців з регіону (69,23 %). У групі загалом частина тих, хто спілкується на роботі лише українською (42,65 %), більша від відсотка тих, для кого вона

Таблиця 5. Розподіл відповідей респондентів з вільним володінням обома мовами на питання про вибір мови професійного спілкування (%)

Питання анкети	Відповідь	Група І, Київ, %	Група І, центральний регіон, %	Дві мови вільно, %
Мова усного спілкування на роботі	Українська	35,14	69,23	42,65
	Російська	21,62	26,92	20,59
	Обидві	40,54	3,85	34,56
Мова письмового професійного спілкування	Українська	58,11	80,77	62,50
	Російська	9,46	3,85	7,35
	Обидві	32,43	15,38	30,15
Зручно читати фахову літературу	Українська	35,14	46,15	35,29
	Російська	10,81	7,69	8,82
	Обидві	54,05	46,15	52,21

є комфортнішою (27,21) і хто лише нею спілкується у родині (30,88 %), ймовірно за рахунок тих, хто може вільно обирати мову спілкування. З іншого боку, досить велика кількість респондентів, яким *зручно читати фахову літературу* обома мовами (52,21 %), зокрема й серед вихідців з регіону (46,15 %), ймовірно зумовлена присутністю цих мов у системі освіти. Зокрема, понад половина (52,94 %) представників групи «дві мови вільно» *отримали освіту* українською мовою (52,70 % киян за походженням і 61,54 % вихідців з регіону), 19,12 % — російською (24,32 % киян за походженням і 7,69 % вихідців з регіону), 26,47 % — обома мовами (20,27 % киян за походженням і 30,77 % вихідців з регіону).

Мову *усного спілкування поза межами родини і роботи* (табл. 6) респонденти з першим типом мовної поведінки переважно обирають залежно від середовища (47,06 %), при цьому показник збереження власних мовних преференцій досить високий у тих, у кого білінгвізм субординативний з переважанням української мови: 36,76 % послуговуються лише українською мовою (30,88 % лише нею спілкуються з родичами), з переважно російськомовних білінгвів лише 14,71 % завжди говорять у цих ситуаціях російською, хоча мовою комфорту вона є для 27,94 %.

Найбільшою мірою білінгвізм респондентів, які позиціонують себе як такі, що вільно володіють українською та російською мовами, виявляється у сфері сприйняття інформації (табл. 7).

Обома мовами зручно *слухати радіо і дивитися телепередачі* 61,03 % опитаних, *читати художню літературу* — 76,47 %, *читати пресу* — 75,0 %, причому ці показники досить близькі у киян і не киян за походженням. Серед інформантів, які надають перевагу одній з мов, спостерігаємо набагато більшу прихильність до українськомовної інформації вихідців з регіону (26,92 % проти 7,69 % російськомовної — сприйняття радіо і телебачення, по 23,08 % — читання художньої літератури і преси) і дещо більшу до російськомовної інформації киян за походженням (22,97 % проти 18,92 українськомовної — сприйняття радіо і телебачення, 14,86 % проти 9,46 % — читання художньої літератури), за винятком преси, яку кияни за походженням удвічі охочіше читають українською мовою, ніж російською, серед вихідців з регіону прихильників суто російськомовної преси немає зовсім.

Таблиця 6. Розподіл відповідей респондентів з вільним володінням обома мовами на питання про мову усного спілкування поза межами родини і роботи (%)

Питання анкети	Відповідь	Група І, Київ	Група І, центральний регіон	Дві мови вільно
Мова усного спілкування	Українська	28,38	65,38	36,76
	Російська	17,57	—	14,71
	Обидві	51,35	34,62	47,06

Таблиця 7. Розподіл відповідей респондентів з вільним володінням обома мовами на питання про мову сприйняття інформації

Питання анкети	Відповідь	Група I, Київ	Група I, Центральний регіон	Дві мови вільно
Мова сприйняття радіо і телебачення	Українська	18,92	26,92	20,59
	Російська	22,97	7,69	16,91
	Обидві	58,11	65,38	61,03
Мова читання художньої літератури	Українська	9,46	23,08	11,76
	Російська	14,86	3,85	11,76
	Обидві	75,68	73,08	76,47
Мова читання преси	Українська	16,22	23,08	16,91
	Російська	8,11	—	6,62
	Обидві	75,68	76,92	75,0

Майже половина респондентів-білінгвів (табл. 8) прагнуть *вдосконалити своє володіння українською* (44,85 %, кияни за походженням дещо частіше — 47,30 %) та *російською* (27,94 %) мовами (частіше — вихідці з регіону — 34,62 %), іноземними мовами тощо (77,21 %).

Близько 70 % тих, хто вільно володіє обома мовами, висловили бажання, щоб їхні діти також спілкувалися обома мовами (74,32 % киян за походженням і 53,85 % вихідців з регіону) і *володіли іноземними мовами* (табл. 9), але серед вихідців з регіону трохи більший відсоток, таких, що надали перевагу українській мові (23,08 % проти 16,22 % киян за походженням), лише російській мові для своїх дітей надали перевагу 2,21 % (трое зі 136) респондентів.

2. Інформантів, які оцінили свою мовну компетенцію як **вільне володіння українською мовою з додатковим знанням російської мови** (групи

Таблиця 8. Розподіл респондентів відповідно до бажання вдосконалити власне знання мов

Мова	Дві мови вільно			Переважно українсько- мовні	Переважно російсько- мовні	Загалом
	Київ	Регіон 1	Загалом у групі мовців			
Українська	35	11	61	18	19	98
	47,30	42,31	44,85	75	67,85	52,13
Російська	20	9	38	17	12	67
	27,03	34,62	27,94	70,83	42,86	35,64
Іноземна	58	20	105	20	25	150
	78,38	76,92	77,21	83,33	89,29	79,79
Загалом	74	26	136	24	28	188

III і V) або як вільне **володіння лише українською мовою** (група VII), значно менше — лише 24 особи, з яких тільки троє (12,5 %) провели дитинство в Києві (див. табл. 1).

Наше попереднє дослідження [22: 7–8] засвідчило, що представники групи VII також є асиметричними білінгвами, які принаймні добре розуміють російську мову, тому респонденти цих трьох груп об'єднані в один загальний тип мовної поведінки — **переважно українськомовні**. Усі вони назвали українську своєю *рідною мовою*, для 22-ох (91,67 %) вона є *й мовою комфортного спілкування*, по одному респонденту (4,17 %) вказали на комфортність спілкування російською або обома мовами. 20 осіб (83,33 %) *спілкуються в родині* винятково українською мовою, решта — обома, 21 (87,5 %) *отримали освіту* українською мовою, решта — обома. Вони *спілкуються* переважно українською (70,83 %) *на роботі*, ведуть нею *документацію* (75 %), *охоче читають фахову літературу* (66,67 %), однак наявність відповідей на ці питання «обома мовами» свідчить про те, що їх до цього спонукає оточення. *Поза межами родини і роботи* представники цієї групи виявляють мовну стійкість, спілкуючись лише українською (75%), решта у разі потреби переходять на російську. Кількість тих, кому *складно переходити на іншу мову* (37,5 %), майже така сама, як і тих, кому це робити легко (41,67 %), але це майже у 8 разів більше, ніж у групі гармонійно двомовних, серед яких мають труднощі лише 5,15 %.

У сфері *сприйняття інформації* переважно українськомовні інформанти (табл. 10) виявляють найбільшу мовну толерантність, зокрема *читаючи пресу* (70,83 %) та *художню літературу* (66,67 %) обома мовами, і ці показники досить близькі до преференцій у цій сфері представників групи I з центрального регіону (76,92 % і 73,08 % відповідно), але *радіо- та телепередачі* понад половина (54,17 %) переважно україн-

Таблиця 9. Розподіл респондентів відповідно до вибору мови спілкування для дітей

Мова	Дві мови вільно			Переважаю українськомовні	Переважаю російськомовні	Загалом
	Київ	Регіон I	Загалом у групі мовців			
Українська	12 16,22	6 23,08	26 19,12	12 50	2 7,14	40 21,28
Російська	1 1,35	1 3,85	3 2,21	— —	4 14,29	7 3,72
Українська та російська	55 74,32	14 53,85	94 69,12	10 41,67	19 67,85	123 65,43
Іноземна	54 72,97	18 69,23	93 68,38	16 66,67	17 60,71	126 67,02
Загалом	74	26	136	24	28	188

ськомовних інформантів прагнуть дивитися лише українською мовою (проти 26,92 % представників групи I з центрального регіону), ще 37,5 % допускають у цій галузі обидві мови (проти 65,38 % представників групи I з центрального регіону), російськомовна медійна інформація ближча приблизно однаковій частині інформантів цих груп (менше 10 %).

Серед переважно українськомовних найвищий з усіх відсоток тих, хто охоче б *вдосконалив свій рівень володіння* українською (75 %) та російською (70,83 %) мовами (див. табл. 8), і вищий, ніж серед представників першого типу, тих, хто хоче вдосколатися в іноземних мовах (83,33 %). Половина респондентів *бажає для своїх дітей* (табл. 9) суто українськомовного середовища, 41,67 % погоджуються, щоб діти спілкувалися обома мовами і жоден не бачить їх суто російськомовними (двоє не відповіли на запитання про бажану мову для дітей).

3. Третій тип мовної поведінки представлений **переважно російськомовними** — групи IV, VIII, IX, загалом 28 осіб, з яких 16 (57,14 %) виросли в Києві, а четверо (14,29 %) — поза межами України. Три чверті (21 особа) називають *рідною російську мову*, вона ж є для них *мовою комфорту*, п'ятеро (17,86 %) — українську і двоє мають подвійну мовну ідентифікацію, що у відсотках (7,14 %) відповідає гармонійно двомовним (7,35 %). Один респондент назвав мовою комфорту українську і п'ятеро (17,86 %) — обидві мови. 18 осіб (64,29 %) *спілкуються з родичами* лише російською і 10 (35,71 %) — обома мовами, і цей показник близький до групи гармонійно двомовних (37,50 %). Майже половина (46,43 %) *в освітньому процесі* стикалися з обома мовами, решта — майже порівну навчалися або російською (8 осіб — 28,57 %), або українською (7 осіб — 25,0 %).

На роботі половина *спілкується* лише російською мовою, 10 осіб (35,71 %) *ведуть* лише нею *документацію* і *прагнуть читати фахову*

Таблиця 10. Розподіл відповідей переважно українськомовних респондентів на питання про мову сприйняття інформації порівняно з представниками групи I — вихідцями з центрального регіону

Питання анкети	Відповідь	Група I, регіон	Група III+V+VII
Мова сприйняття радіо і телебачення	Українська	26,92	54,17
	Російська	7,69	8,33
	Обидві	65,38	37,5
Мова читання художньої літератури	Українська	23,08	29,17
	Російська	3,85	4,17
	Обидві	73,08	66,67
Мова читання преси	Українська	23,08	20,83
	Російська	—	8,33
	Обидві	76,92	70,83

літературу. Спілкуються на роботі обома мовами, пишуть ними також 10 осіб, 12 (42,86 %) намагаються читати фахову літературу. Лише українську мову використовують в усному фаховому спілкуванні троє респондентів (10,71 %), у діловодстві — 8 (28,57 %), читанні фахової літератури — п'ятеро (17,86 %).

Поза межами родини та роботи понад дві третини (67,85 %) користуються лише російською мовою, решта у разі потреби обома. Однакова кількість (по 10) асиметричних білінгвів з цим типом мовної поведінки зазначили, що їм складно або легко змінювати мову спілкування, решта залишили питання без відповіді. Близько третини (32,14 %) обирають російськомовні *передачі радіо і телебачення* (табл. 11), чверть не звертає уваги на мову і 42,86 % надає перевагу українськомовним. Цей показник навіть більший, ніж у гармонійно двомовних (20,59 %), що свідчить про їхню добру адаптацію до сприйняття інформації українською мовою.

Серед переважно російськомовних респондентів близько третини стійко прагне *сприймати всю інформацію, крім фахової*, лише російською мовою, що практично збігається з відсотком тих, хто отримав освіту російською мовою (28,57 %). З решти 64,29 % охоче читає пресу, а 46,43 % художню літературу обома мовами, лише 3,57 % читає пресу тільки українською, натомість художню літературу — 21,43 %. Такі диференційовані за типом інформації мовні смаки потребують поглибленого вивчення з урахуванням місцевості та типу населеного пункту, де сформувалася мовна свідомість, на більшому масиві матеріалу. Використана анкета передбачає можливість такого аналізу.

В інформантів цього типу висока внутрішня потреба вдосконалити своє знання української мови (67,85 %) (табл. 8), вона ще більша тільки в переважно українськомовних, і лише семеро (25 %) вважають, що їм це не потрібно; відсоток тих, хто бажає вдосконалитися і в російській мові (42,86 %), вищий, ніж серед мовців першого типу, але менший порівняно з переважно українськомовними; бажання знати іноземні мови в них найактивніше (89,29 %). Загалом понад половина опитаних киян висловили бажання вдосконалитися в українській мові, понад третина — в російській і майже 80 % хочуть опанувати іноземні мови.

Таблиця 11. Розподіл відповідей переважно російськомовних респондентів на питання про мову сприйняття інформації

Питання анкети	Українська	Російська	Обидві
Мова сприйняття радіо і телебачення	42,86	32,14	25
Мова читання художньої літератури	21,43	32,14	46,43
Мова читання преси	3,57	28,57	64,29

Відсоток тих, хто бажає двомовного спілкування для своїх дітей (табл. 9), серед цього типу мовців (67,85 %) майже такий самий, як і в першого (пор.: 69,12 %), але менший, ніж у переважно українськомовних, наближається до нього і середній показник серед усіх опитаних (65,43 %); двоє (7,14 %) хочуть, щоб діти спілкувалися лише українською, четверо (14,29 %) — лише російською. Досить велика кількість респондентів цієї групи (60, 71 %) висловила бажання навчати своїх дітей іноземних мов.

Отже, аналіз відповідей на питання анкети показав, що власна оцінка мовцями свого ступеня володіння мовами у білінгвальному місті, яким є Київ, далеко не завжди збігається з реальними показниками практичного використання ними цих мов і ступеня комфортності спілкування. З одного боку, лише близько половини тих, хто позиціонує себе як гармонійного білінгва, насправді майже рівномірно використовують обидві мови у різних сферах і почуваються при цьому комфортно. Решта надають перевагу одній з мов, зокрема розмежовуючи їх функційно. Водночас, інформанти, які обрали одну з мов як основну, на практиці в багатьох ситуаціях застосовують і другу, принаймні для сприйняття інформації. Це ще раз підтверджує дифузний характер київського білінгвізму. Типи мовної поведінки мешканців Києва зумовлені передусім їхньою мовною компетенцією (координативний чи субординативний білінгвізм) та умовами спілкування, які не завжди відповідають їхнім власним мовним перевагам і спонукають до пристосування.

Серед мешканців Києва спостерігаємо переважно толерантне ставлення як до двомовності, так і до представників іншого типу мовлення. Близько 70 % асиметричних білінгвів обох типів висловлюють бажання вдосконалитися в другій мові, щоправда, переважно українськомовні прагнуть покращити свої знання в рідній мові ще більшою мірою, ніж у російській, тоді як переважно російськомовні свої мови бажають навчатися рідше. Близько 70 % рівномірно двомовних і переважно російськомовних обирають двомовність і для своїх дітей, серед переважно українськомовних таких близько 40 %. Звертає на себе увагу також той факт, що близько половини переважно українськомовних, близько 20 % гармонійно двомовних і навіть окремі представники переважно російськомовної спільноти прагнуть для своїх дітей суто українського спілкування (на загал — більше 20 % опитаних), тоді як зовсім усунути українську мову зі спілкування своїх дітей бажають тільки семеро інформантів зі 188.

Перспективи майбутньої мовної ситуації, визначені через мовні переваги для дітей, пов'язані з субординативним білінгвізмом з переважанням української мови. За таких обставин зважена та науково обґрунтована мовна політика держави уможливіє моделювання майбутньої мовної ситуації в столиці відповідно до обраної концепції розвитку.

1. *Белей Л.Л.* Мовний ландшафт Закарпатської області України початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. Л. Белей. — К., 2012. — 18 с.
2. *Бікова Н.М.* Типи мовної поведінки в мультилінгвальної ситуації : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Н.М. Бікова. — Київ, 2006. - 16 с.
3. *Бурда Т.М.* Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т.М. Бурда. — К., 2002. — 22 с.
4. *Валеева А.Ф.* Теоретико-методологические проблемы исследования языкового поведения в полиэтническом обществе : дис. ... д-ра социол. наук : 22.00.01 / А.Ф. Валеева. — Казань, 2003. — 438 с.
5. *Всероссийная перепись населения 1926 года.* — М. : Издание ЦСУ Союза ССР, 1928-29. Том 10-16. Таблица VI. Население по полу, народности [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_26.php?reg=1873.
6. *Всероссийная перепись населения 1939 года.* Таблица 15д. Национальный состав населения. РГАЭ. Ф.1562 Оп. 336 Д.970 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/reg_nac_39_gs.php?reg=7&gor=1&Submit=OK.
7. *Всеукраїнський перепис населення 2001 р.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul1/select_5/?data1=1&box=5.1W&rz=1_2&rz_b=2_1&k_t=80&botton=cens_db.
8. *Глушак В.М.* Лингвопрагматический аспект речевого поведения коммуникантов в ситуациях повседневного общения (на материале немецкого языка) : Дис. ...докт. филол. наук / 10.02. 04. — М., 2010. — 430 с.
9. *Залізняк Г.* Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній [Текст] / Г. Залізняк, Л. Масенко. — К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. — 95 с.
10. *Залізняк Г.* Сучасна мовна політика і кияни / Г. Залізняк // Наукові записки НаУКМА. — Т. 137. Філологічні науки. — К., 2012. — С. 20—24.
11. *Иванов, Вяч. Вс.* Лингвистика третьего тысячелетия: вопросы к будущему [Текст] / Вяч. Вс. Иванов. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 208 с.
12. *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года.* Украинская ССР. — М. : Госстатиздат ЦСУ СССР, 1963. — Табл. 53—54.
13. *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года.* Том IV. Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов. — М. : Статистика, 1973. — С. 152—179.
14. *Кудрейко І.О.* Соціолінгвістичний портрет малих міст Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І.О. Кудрейко. — Донецьк, 2011. — 17 с.
15. *Масенко Л.* Мовна поведінка особистості у ситуації білінгвізму. Поняття мовної стійкості / Л. Масенко // Число. — 2004. — № 35. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-bilingv.htm>
16. *Миколенко Т.М.* Український міський сленг (на матеріалі усного мовлення тернопільців) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т.М. Миколенко. — К., 2006. — 24 с.
17. *Паршина О.Н.* Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России : дис.... д. филол. наук : 10.02.01 / О.Н. Паршина. — Саратов, 2005. — 325 с.
18. *Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.* Таблица XIII. Распределение населения по родному языку. Т.Т.1-50. С.-Петербург : 1903-1905 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97_uezd.php?reg=533.
19. *Прохоров Ю.Е.* Русское коммуникативное поведение [Текст] / Ю.Е. Прохоров, И.А.Стернин. — М., 2005. — 178 с.
20. *Родченко И.Г.* Типы речевого поведения / И.Г. Родченко. // Этикет и протокол. — 2006. — № 1 (28). — С. 68-70. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://biblioteka.teatr-obraz.ru/node/7276>
21. *Романцов В.О.* Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX — початок ХХІ століття) [Текст] / В.О. Романцов. — К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2008. — 184 с.

22. Соколова С.О. Мовна ситуація Києва : погляд зовні / С.О. Соколова // Українська мова. — 2012. — № 4. — С. 3–17.
23. Ставицька Л. Суржик: міф, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність: Лінгвосоціокультурні аспекти / Збірник наукових праць. — К.: Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2007. — С. 31-120.
24. Степанов Є. Мова міста як соціолінгвістична проблема / Є. Степанов // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. — 2006. — Вип. 38. — Ч. II. — С. 65–71.
25. Belentschikow R. Об особенностях речевого поведения русскоязычного населения Германии / Renate Belentschikow, Ella Handke [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mapryal.org/itogi/germany.shtml>

Стаття надійшла 13.03.2013

Svitlana Sokolova

Kyiv

THE MAIN TYPES OF KYIV RESIDENTS LINGUISTIC BEHAVIOR (ACCORDING TO QUESTIONING)

The article characterises the types of linguistic behavior of the modern residents of Kyiv against a background of linguistic situation in the city and the dynamics of the situation that has been taken into consideration. The real types of Kyiv residents linguistic behavior depend first of all on the type of their linguistic competence (coordinative or subordinate type of bilingualism) as well on the conditions of intercourse which don't always correspond to the own preferences of the speakers and induce them to adaptation. The tolerant attitude to bilingualism as well as to the representatives of another type of speech gives a perspective for modeling of the future linguistic situation according to the chosen conception of development.

Keywords: bilingualism, communicative situation, diffuse bilingualism, Ukrainian, Russian, type of linguistic behavior, language competence.

Мовна мозаїка

ЦІНИ ПІДНИМАЮТЬ ЧИ ПІДВИЩУЮТЬ..?

Сьогодні багато хто обурюється: *Держава підняла ціни на все; Підняли ціни на хліб; Піднімуть ціну на газ; Піднялися ціни на ліки; Постійно піднімаються ціни на бензин; Піднімуться ціни на автомобілі.* У цих реченнях дієслова *піднімати / підняти, підніматися / піднятися* поєднані зі словом **ціна** подібно до російської мови, пор.: *поднимают / поднимут цены, цены поднимаются / поднялись.* Українською мовою такі словосполучення звичайно передають як *підвищувати / підвищити ціни* та *ціни ростуть, зростають / зросли.* Значно більше емоційно-експресивних засобів, за допомогою яких виражають постійне незначне або істотне зростання цін (*ціни лізуть (повзуть) / полізли (поповзли) догори; ціни галопують*), а також різке, стрімке підвищення цін (*ціни стрибнули (стрибонули), ціни підскочили, ціни рвонули* тощо).

Отже, правильно вживати: *Держава підвищила ціни на все; Підвищили ціни на хліб; Підвищать ціну на газ; Зросли ціни на ліки; Ціни на ліки лізуть (повзуть) догори; Постійно зростають ціни на бензин; Галопують ціни на бензин; Зросли (підскочили) ціни на автомобілі.*

Катерина Городенська